

Avonturen op de Balkan

Over *Het reisverbod* van Ismail Kadare (vertaald uit het Albanees) en *Wraakengelen* van Borislav Čičovački (vertaald uit het Servo-Kroatisch)

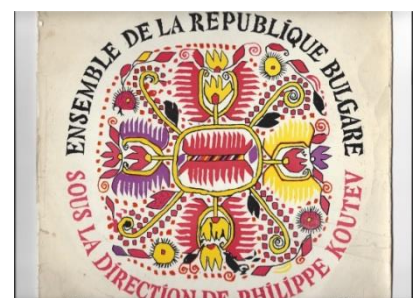
De Beethovenstraat – waar we nu bij Boekhandel van Rossum te gast zijn voor de laatste avond van de Vertalersgeluktournee 2014 - ken ik nog van de jaren 1961 tot 1963, toen ik met mijn ouders in de Weesperstraat woonde en ik hier regelmatig met lijn 24 doorheen kwam, op weg naar het Spinoza-Lyceum.

Het begon met muziek

Het was in de Weesperstraat dat mijn ouders in 1956 een uitnodiging van de Bulgaarse Componisten- en Schrijversbond ontvingen: ze mochten een maand naar Bulgarije.

Ze namen een aantal souvenirs mee, zoals een geweven kleedje, rozenolie, twee flessen slivovitsj en een doos grammofoonplaten met een cyrillische, voor ons ondefinieerbare merknaam. Die bleek 'Radioprom' te luiden, met '-prom' als afkorting van *promišlenost* 'industrie', net als in het Russische 'Gazprom'. Enige jaren later werd het Balkanton.

Mijn vader was musicus, maar had geen geld voor een platenspeler. Daar zorgde mijn oudste zuster begin 1959 voor,

van haar eerste salaris. Het was een Trio-Track met vier snelheden en verstelbare naald: ‘Normal’ (in groen) voor 78 toeren en ‘Micro’ (in rood) voor 45, 33 en 16 toeren. We vonden de muziek op die Bulgaarse platen heel fascinerend, en de doos kwam de ‘sprookjesdoos’ te heten. Mijn oom en tante hadden al eerder zo’n grammofoon, en een paar plaatjes uit de Philips-serie *Song and Sound the World Around*. Samen met de Bulgaarse platen van mijn vader bepaalden ze mijn fascinatie voor de muziek en de talen van de Balkan en Centraal- en Oost-Europa.

Het landschap en de geschiedenis

In 1966 ging ik met een vriendin voor het eerst naar Joegoslavië: liftend door Frankrijk en Italië naar Slovenië, en dan via Kroatië, Bosnië en Servië tot aan Ohrid in Macedonië. Wat opviel was de wisseling van cultuurregio’s: van Oostenrijks-ogende gebieden in Slovenië en Kroatië tot Ottomaans getinte streken in Bosnië. De taal van Macedonië deed me denken aan Bulgaars; de muziek die in Ohrid uit de speakers tussen de bomen kwam, bleek Albanees.

In 1969 kwam ik vanuit Bulgarije Roemenië in. Net als na het passeren van de Sava tussen Kroatië en Bosnië zag ik in de Karpaten de architectuur binnen enkele kilometers totaal veranderen, want we passeerden de vroegere grens tussen het Donauvorstendom Walachije, dat lange tijd indirect vanuit Constantinopel werd bestuurd, en Transsylvanië, jarenlang onderdeel van het Habsburgse Rijk.

Begin vertaalcarrière

Mijn vertalersloopbaan weerspiegelt een beetje de verscheidenheid van de westelijke Balkan, en begon eind 1979, toen Lela Zečković, die eerst als docent aan het Slavisch Seminarium van de UvA werkte, en later bij vertaalkunde, me vroeg samen met haar enkele gedichten te vertalen. Daarna volgden een paar prozawerken van Danilo Kiš. Van Lela heb ik veel geleerd: eerst ruw vertalen en dan steeds weer de tekst herzien en bijschaven en voortdurend kritisch

1. Joegoslavië zoals het was voordat het uiteenviel

2 Kaartje van de Balkan rond 1719

van De Natuurmethode die je in de jaren '50 en '60 in *De Kampioen* of de omroepbladen kon aantreffen.

Ik vond de start met dat totaal onbekende Albanees wel griezelig. Het was echter goed om te ervaren dat het duo Jaap Janssen en Christiane Hardy alle vertrouwen in me stelde en vanaf punt nul met me in zee wilde.

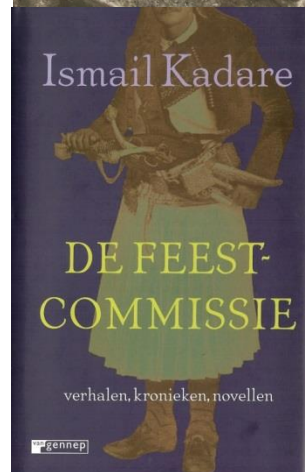
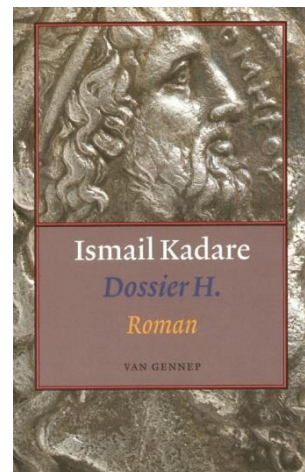
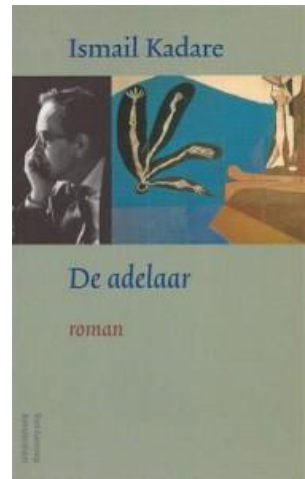
Vertrouwen kreeg ik ook van het Fonds voor de Letteren. Mijn eerste aanvraag voor een projectwerkbeurs voor Kadare werd afgewezen omdat ik de tekst van *De adelaar* en *Een vrouw uit Tirana* eerst uit het Frans wilde vertalen en daarna de Albanese versie raadplegen. Na drie alinea's realiseerde ik me echter dat het vertalen van een vertaling minstens zoveel generatieverlies oplevert als muziek van het ene bandje op een ander zetten. Ik begon dus vanuit de Albanese brontekst te werken en legde woordenlijsten aan. Nadat ik deze verandering van strategie aan het Fonds had gemeld en de woordenlijsten had opgestuurd, werd mijn aanvraag alsnog toegewezen... mede op grond van mijn goede staat van dienst met het Servo-Kroatisch en Sloveens.

Bij Kadare's eerste boeken gebruikte ik de Franse vertaling om tot sneller tekstbegrip van het Albanees te komen – en soms andersom. Ik mag Kadare's vertalers Jusuf Vrioni en Tedi Papavrami heel dankbaar zijn.

Ismail Kadare

Kadare toont zich in zijn boeken een maatschappijcriticus, historicus, docent, suspense-schrijver en ironisch entertainer – waarbij hij soms de meest hilarische zijpaden en secundaire verhaallijnen inslaat. Daarnaast valt in veel van zijn verhalen het sombere weer op en het soms totaal niet Albanees aandoende landschap.

Wat het vertalen van Kadare's werk vergemakkelijkt, is zijn sobere, soms op sjablonen gebaseerde taalgebruik, waar je na enkele boeken geheel aan went. Mogelijk speelt hier zijn opleiding aan het Gorki-instituut in Moskou een rol. Hoe moeilijk Albanees écht kan zijn ervaar je als je een passage tegenkomt waarin Kadare de taal van een specifieke groep gebruikt, of wanneer je een tekst leest van een andere, modernere

schrijver, zoals Flutura Aça, van wie deze week de roman *Kruis van vergetelheid* verscheen.

Orpheus en Eurydice

In *Het reisverbod* zien we veel vertrouwde Kadare-elementen terug. Er is een mysterie, in dit geval rond een meisje dat zelfmoord pleegde. Het verhaal gaat over Linda B., die uit een ‘gedeclasserde’ familie stamt. Ze hunkert naar Tirana maar mag haar woonplaats niet verlaten. Ook is ze geobsedeerd door de toneelschrijver Rudian Stefa, die slechts indirect, via een onderzoeksrechter en een gezamenlijke vriendin, over Linda hoort. Linda’s zelfmoord na het slotfeest van haar middelbare school is in nevelen gehuld. De opsporingsinstanties, met in het achterhoofd de zelfverbranding van Jan Palach in 1969, arresteren, ondervragen – en folteren desnoods – iedereen die ook maar iets met het geval te maken kan hebben.

Ook maakt Kadare van tijd tot tijd een uitstapje naar de Griekse mythologie, in dit geval de mythe van Orpheus en Eurydice. Als Rudian Stefa aan het einde van het boek zijn nieuwe toneelstuk signeert, verbeeldt hij zich Linda’s stem te horen. Hij signeert het exemplaar dat hem wordt aangereikt en geeft het terug zonder op te kijken, zodat ze niet voorgoed in de onderwereld zal verdwijnen.

Dan zijn er de obscene fantasieën van de secretaris van de Leider, die na dertig jaar in Zijn nabijheid weer een erectie krijgt als hij het dossier over Linda en haar opportunistische vrijpartij met de gymleraar doorleest. Het avondje in het partijgebouw waar de communistische elite bijeen is. De paranoïde vragen die de overheid zichzelf stelt, zoals: Wat bewoog de gymleraar om bij haar begrafenis aanwezig te zijn? Het lot van de tijdens het eindfeest van Linda’s school zo uitbundig spelende saxofonist, die later als opruiend element wordt opgepakt. Als extra gegeven de homohaar die zich manifesteert als Linda en haar vriendin Migena in het halfdonkere scheikundelokaal elkaars borsten beroeren. Een relatief nieuw element in het werk van Kadare is het postcommunistische Albanië, waarin de familieleden van Linda B. in Tirana arriveren om haar daar als laatste eerbetoon te herbegraven.

Wie vertaalt, moet soms onderzoek doen. Maar als er in een tekst onduidelijkheden of zelfs onjuistheden voorkomen, is het dan aan de vertaler om die recht te zetten? En hoe? Via een voetnoot of een kleine ingreep in de tekst? Met dat laatste schend je wellicht de integriteit van de tekst, maar met voet- of eindnoten loop je het risico jezelf als wijsneus te kijk te zetten. In *Dossier H.*, dat speelt in de jaren '30, worden geluidsopnamen gemaakt van balladenzangers uit Noord-Albanië. Uit de tekst van Kadare blijkt dat de opnamen werden vastgelegd op staaldraad en dat het opnameapparaat geen taperecorder was, maar de voorloper daarvan: een wirerecorder. Dat heb ik aan het begin van het boek op subtiele wijze in de tekst verwerkt. Maar het had natuurlijk ook met een voetnoot gekund.

In de roman *Het ongeluk* reist een van de twee hoofdpersonen per trein naar Den Haag en ziet overal bollenvelden. Ik heb haar trein daarom onopvallend omgeleid via Amsterdam, Haarlem, Heemstede-Aerdenhout, Hillegom, Lisse en Leiden, dan kwam ze tenminste door de bollenstreek. Bovendien deed de route dan enigszins denken aan die van de trein tussen Kopenhagen en Helsingør, die ze tegenover sommigen pretendeerde te nemen: vanaf de hoofdstad naar je bestemming, met aan je rechterhand een tijdlang de kust...

Borislav Čičovački

Begin 2012 werd ik door uitgeverij Contact benaderd met de vraag of ik twee titels van Borislav Čičovački – die sinds 1993 in Nederland woont – kon vertalen. Omdat zijn vaste vertaalster Reina Dokter het druk had en de collega's Guido Snel en Christel Jansen niet beschikbaar waren, nam ik beide boeken aan. En zo vertaalde ik met plezier *Wraakengelen. 1500 jaar oorlog op de Balkan*, dat door zijn heldere stijl verschilt van de andere werken die ik van Čičovački ken, zoals de (later door mij vertaalde) verhalenreeks *Over dood en terugkeer* die werd opgenomen in de omnibus *Uitgeworteld*.

Van 2001 tot 2005 had ik bij de Universiteit van Amsterdam meegewerkt aan een project over intellectueel nationalisme op de Balkan in de negentiende eeuw. Dat bood me de gelegenheid om het een en ander over de geschiedenis van de Balkan te lezen. En bij het vertalen van *Wraakengelen* kwam deze kennis goed van pas.

Wraakengelen is het transcript van een gefingeerd proces, dat enigszins doet denken aan *Het onderzoek – Oratorium in elf gezangen* van Peter Weiss uit 1965. Bij Čičovački draait het om Ratko Mladić en zijn rol in de Joegoslavische oorlog en de massamoord in Srebrenica in 1995. Hij probeert deze gebeurtenissen in een historisch perspectief te plaatsen.

We gaan daarvoor terug tot de tijd van keizer Tiberius en eindigen in 2011, als Mladić in Scheveningen zit. Talloze historische figuren verschijnen *post mortem* ten tonele om door de aanklager dan wel de verdediger te worden gehoord. Het boek is met flair en humor geschreven. Ik denk aan de geëmo-

3 Joegoslavië-tribunaal

tioneerde passage waarin sultan Murat I het heeft over die vuile flikker van een Savcı bey

– zijn zoon nota bene! – die een aanslag tegen hem beraamde. En aan de teleurgestelde reactie van keizerin Maria Theresia, die niet al haar titels mag opnoemen of die – zich onbewust van Wikipedia en internet - verontwaardigd zegt dat het indiscreet is naar haar geboorte- en sterfjaar te vragen.

En dan is er dit fragment, uit een dialoog tussen de verdediger en Edvard Kardelj:

VERDEDIGER: Is het waar dat Tito tijdens zijn presidentschap meer dan duizend dagen in het buitenland doorbracht, dat hij honderdvijftig maal op reis ging en zeventig landen bezocht, en dat sommige reizen een paar maanden duurden?

KARDELJ: Dat is juist, hij was een reislustig mens.

VERDEDIGER: En is het ook juist hij op reis koffers vol goud en geld meenam om cadeau te doen?

KARDELJ: Hij ontving en gaf graag cadeaus.

VERDEDIGER: Klopte het dat de Ethiopische keizer Haile Selassie voor Tito in Ad-dis Abeba een paleis voor Tito liet bouwen, en Tito voor hem een villa op Brioni?

KARDELJ: Dat klopt.

VERDEDIGER: En nam hij al van zijn eerste reis door India en Birma voor zijn pive-dierentuinen een aantal luipaarden, Himalayaberen, olifanten, pythons, papagaaien en pauwen mee?

KARDELJ: Hij hield erg veel van dieren.

Je ziet duidelijk voor je hoe Edvard Kardelj, lange tijd de tweede man van het land, met een uitgestreken gezicht alle kritiek op Tito's spilzucht en exorbitante levensstijl wegwuift.

Toch merk je al lezende dat, naarmate het boek vordert, de replieken van de aanklager, de verdediger en de getuigen steeds langer worden, waardoor het vraag- en antwoordspel als procedé geleidelijk op de achtergrond raakt en de tekst steeds meer een essayistisch karakter krijgt.

4 Josip Broz Tito (links) en Edvard Kardelj

Ook bij het vertalen van *Wraakengelen* stond ik af en toe voor het probleem van ingrijpen of voetnoten gebruiken. Het kon gaan om kleine woordjes waarmee het vraag- en antwoordspel iets meer uit de verf kon komen, of om historische details, zoals de rol van Jan III Sobieski bij het afslaan van het tweede Turkse beleg van Wenen in 1683 en de vraag of Rusland in de negentiende eeuw via groot Bulgarije toegang zocht tot de Zwarte Zee zoals getuige Ilija Garašanin op pagina 82 stelt, dan wel tot de Egeïsche Zee, omdat de Zwarte Zee al sinds 1774 voor de Russen toegankelijk was. In overleg met de auteur is besloten om de tekst op enkele kleine punten na, zoals de spelling van Turkse namen en woorden, ongewijzigd te laten en alle uitleg in eindnoten onder te brengen.

Roel Schuyt

Amsterdam, 22 mei 2014 & Gouda, 15 mei 2014